

УДК 94 (477) «19» (048)

Надія Шкільнюк

**ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДОРОБОК ПРОБЛЕМАТИКИ
МІСТ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ХХ СТ.**

У статті досліджується історіографічний доробок істориків новітнього часу в дослідженні волинських міст часів царської Росії, зазначається, що в радянській історіографії особлива увага зосереджувалася на висвітленні питань соціально-економічної історії волинських міст.

Ключові слова: Російська імперія, Волинська губернія, історіографія, місто, урбаністика.

Розвиток міст в новітню історичну добу належать до важливих і традиційних напрямків досліджень у світовій та вітчизняній історичній науці. Урбанізаційний процес передбачає розвиток міст, його структур та елементів; крім того, він розглядається як частина цивілізаційного поступу. В рамках національної історії особливої ваги зазначена проблематика набуває у зв'язку із вивченням переломних періодів в історії України, яким зокрема, була друга половина XIX – початку ХХ ст. Адже на її землях, які перебували у складі царської Росії, відбувалося широкомасштабне суспільно-політичне і соціально-економічне реформування.

Історіографічний доробок досліджуваної проблематики дуже істотний. Під різним кутом зору нею займалися як дослідники XIX – початку ХХ ст., так і вчені радянського часу, а також зарубіжні історики. Особливо плідно розробляють регіональну історію сучасні українські історики та краєзнавці.

Автори радянських видань, які були опубліковані в цей час, керувалися більшовицькою доктриною заперечення значимості дореволюційних органів місцевого самоврядування у розвитку міст та регіонів. Відповідно, це визначило загалом негативне ставлення дослідників до міських дум та управ часів Російської імперії.

У радянській урбаністиці другої половини ХХ ст. активно розроблялися на теоретичному рівні питання про роль міст в історії суспільного розвитку як капіталістичної, так і соціалістичної доби. Розглядаючи місто як специфічну форму спільноти людей, насамперед з позицій історичного матеріалізму, деякі автори [120–121] дотримувалися соціологічної традиції в підходах до вивчення їх природи. На їх думку, цілісність поняття «місто» могла бути розкритою лише на основі розуміння соціальної суті законів його розвитку, а для дослідників міст дорадянської доби пріоритетними мали б стати питання визначення ролі міста в процесах класоутворення [57; 85]. У роботі О. Нестеренка акцентувалася увага насамперед на доцільності розгляду економічної і соціальної ролі міста в історичному процесі [82].

Слід згадати видання, які висвітлювали загальні основи муніципального законодавства кінця XIX – початку ХХ ст. Так, П. Зайончковський, звертаючи увагу на політичну реакцію царського уряду на межі двох останніх десятиліть XIX ст., не оминає й міське положення 1892 р. Однак автор зосередився безпосередньо на процесі вироблення та ухвалення цього закону. Негативно оцінюючи контрреформу 1892 р. в цілому, він не проаналізував детально її наслідки [35, с.411–428]. Побіжно згадує про положення 1892 р. М. Єрошкін [32, с.234–235]. Практично першою спробою у радянські часи детально проаналізувати діяльність органів міського громадського управління в дореволюційний період була праця В. Нардової. У ній вміщено коротку характеристику міського положення 1892 р., у якій основна увага акцентується на значному звуженні соціальної бази муніципальних органів та посиленні адміністративного контролю за їх діяльністю [79, с. 243–248].

Ґрунтовною працею є багатотомна «Історія міст і сіл Української РСР», у якій подано матеріали про міста колишніх Волинської та Подільської губерній. Щоправда, видання переобтяжене інформацією про створення та діяльність більшовицьких організацій на місцях, проте у ньому зустрічаються цікаві дані про економічне та культурне життя міст кінця XIX – початку ХХ ст. Зокрема, тут можна дізнатися про стан освіти, міського благоустрою та інші аспекти, які мали безпосереднє відношення до роботи органів міського самоврядування [41–44].

Крім «Історії міст і сіл УРСР», можна відзначити видання, які розповідають про історію окремих регіонів або міст. Так, у праці О. Михайлюка та І. Кічія йдеться про історію м. Луцька. Дослідники багато уваги приділили поданню цифрової інформації про різні сфери міського життя, проте діяльність міської думи згадується лише побіжно [74, с.44–51].

Серед дослідників радянських часів найбільше уваги вивченню економічної діяльності органів міського громадського управління приділив Л. Веліхов. У своїй праці автор аналізує закони, які стосувалися міського самоврядування, насамперед міські положення. Подається опис різних

напрямків роботи муніципальних органів, виборчого процесу, міської фінансової системи в дореволюційній Росії. Науковець вкрай негативно оцінює умови, в яких були змушені працювати міські думи й управи. Зокрема, порівнюючи бюджети міст Росії із закордонними, він доходить висновку про кількаразову перевагу останніх та докорінно неправильну організацію справи у російських міських управліннях. Видання Л. Вєліхова є одним із найкращих досліджень економічної діяльності муніципалітетів Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. Проте в праці немає конкретної інформації про роботу провінційних міських управлінь, в тому числі Волині [10, с.325–326, 403–410].

Певні чинники діяльності муніципальних органів допомагають висвітлити видання, присвячені економічному життю українських міст. Зокрема, про роботу міського транспорту, водогонів, електричних станцій та інших підприємств йдеться у роботах І. Вологодцева та І. Каплунова [16, с. 58–59; 17].

З позицій сучасного переосмислення історичного процесу та ролі в ньому міста стає зрозумілим, що у даних розробках ігнорувалася розгляд міського соціуму у взаємозв'язку всіх компонентів його життя – як матеріального, так і соціального, економічного, а конкретній людині – учаснику цього процесу окремої тематичної ніші в дослідженнях взагалі не виділялося.

Цінність для нас вже згадуваних досліджень полягає в тому, що в класифікації і типології міст радянської доби акцентувалася увага на головних детермінантах міст – їх величині та функціональному профілі, а також промисловості як одному з головних містотворчих чинників, що видається цілком прийнятним для характеристики урбанізаційних процесів на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.

Українські вчені А. Доценко та Ю. Пітюренко на ґрунті конкретного історичного матеріалу, пов'язаного із вказаним періодом, серед нових містотворчих чинників виділяли й такі, як, прискорений розвиток транспортної мережі, розвиток капіталізму в сільському господарстві, розширення внутрішнього ринку тощо, які активно впливали на регіональні особливості урбанізаційних процесів в Україні [30; 86].

Однак не можемо, як і А. Доценко, погодитися з тим, що географічні особливості темпів урбанізації в Правобережній Україні, в межах якої перебуває досліджувана нами Волинь, у 1897–1913 рр. зводилися до так званої «деурбанізації». На його думку, тут із категорії міських поселень була виключена значна кількість містечок, які не відповідали новим критеріям міських поселень. Проте, як показали сучасні дослідження, в зазначений час на Волині нічого подібного не спостерігалось [30, с. 53].

Оскільки досліджувана проблематика пов'язана із епохою промислового капіталізму в Україні, основні її наукові розробки, що з'явилися у 1950–1980-і рр., слугували для нас певними орієнтирами у визначенні найбільш характерних ознак цієї доби. Назвемо як окремі роботи, так і колективні праці українських істориків В. Голобуцького, І. Гуржія, Т. Дерев'янкіна, Ф. Лося, О. Лугової, Л. Мельника, О. Нестеренка [20; 26; 27; 45; 65; 66; 71; 83], а також російських авторів П. Ляценка, А. Соловйової, К. Тарновського, Л. Шепелева, В. Яцунського [67; 115; 119; 125; 127].

Як відомо, у найбільш ґрунтовно розроблених деякими вказаними авторами темах стосовно промислового перевороту і розвитку промисловості в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. частково знайшло своє відображення і промислове зростання міських поселень. Аргументуючи ті чи інші положення, автори досить рідко посилаються на приклади, які характеризували стан міської економіки Волині, що можна пояснити недостатнім розвитком останньої на фоні тих процесів, які відбувалися в міській промисловості України.

Окремо відзначимо статтю О. Лугової, як вдалу спробу провести типологічний аналіз та класифікацію українських міст доби промислового капіталізму [66]. Ставлячи за мету визначення реальної кількості міських поселень наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні, автор комплексно аналізує демографічні та економічні показники. В основному, погоджуючись із класифікацією міст царської Росії пореформеної доби, розробленою В. Семеновим-Тянь-Шанським, вона пропонувала класифікувати міста в Україні на початку XX ст. за промисловим рівнем так: високопромислові, в торгово-промисловому обігу яких переважала промислова частка, і промислові, де вона мала становити не менше третини всього торгово-промислового обігу.

Оскільки значну роль як у всій царській Росії, так і в Україні зокрема в розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі продовжували відігравати міста, частково цей аспект їх ділового життя, крім вказаної праці І. Гуржія [26], висвітлений у роботах Г. Діхтяра та Б. Кругляка [29; 56]. Зазначимо, що хоч міста Волинської губернії за обсягами торгівельних оборотів та темпами впровадження нових форм торгівлі значно поступалися містам інших регіонів України, однак Б. Кругляк досить вдало ілюстрував ті чи інші положення своєї праці на матеріалах Волині, що можна пояснити його детальною обізнаністю зі статистичними та документальними джерелами цього регіону України.

Якщо такі сфери економічного життя Волині, як промисловість та торгівля хоча б частково в радянській історіографії розглядалися через призму урбанізаційного процесу, то інша важлива складова частина життєдіяльності міст – банківсько-кредитна сфера так і не зайняла в ній окремої тематичної ніші. Винятком можуть бути праці І. Гіндіна, присвячені розвитку кредитної системи в царській Росії, а також визначенню місця України в системі фінансового капіталу імперії [19]. У них розглядалися і питання стосовно заснування деяких комерційних банків, діяльність яких була тісно пов'язана з містами Волині.

Оскільки соціальна структура суспільства в радянській історіографії вважалася одним із головних елементів соціально-економічної формації, їй приділялася значна увага в наукових дослідженнях з історії Росії, а також з історії України другої половини XIX – початку XX ст. Серед дослідників цієї проблематики назвемо В. Дякіна, А. Кореліна, В. Лаверічева [31; 54; 60].

Соціально-класова структура населення міст царської Росії вказаної доби висвітлена передусім у працях Л. Іванова і П. Риндзюньського [37; 106; 107]. У статті Л. Іванова центральною є проблема зіткнення станових і класових інтересів у середовищі городян в царській Росії капіталістичної доби [37].

Вбачаючи кінцеву причину всіх явищ міського громадського життя в економічній основі розвитку міст, П. Риндзюньський першим у радянській історіографії звернув увагу на існуюче протиріччя в Російській імперії пореформеної доби між приватновласницькими містами і містечками, зауваживши, що в межах так званого Південно-Західного краю найбільше їх концентрувалося на Волині. Вартим уваги видається і його звернення до історії утворення міст капіталістичної доби, в якій виразно проявилися соціальні протиріччя і відсталість адміністративних порядків, притаманних царській Росії [106–107].

Зазначимо, що розробка класової структури міського населення в радянській історіографії була зорієнтована на вивчення становища робітничого класу, ряди якого поповнювалися в основному за рахунок селян, що прибували в міста, а також класової боротьби. Саме під таким кутом зору розглядається соціально-економічний розвиток, революційний і національно-визвольний рух трудящих Волині в нарисах з її історії впродовж 1861–1939 рр. Р. Оксенюка [84]. Використовуючи в монографії значний архівний матеріал, в тому числі з питань соціально-економічного розвитку міст, автор акцентує увагу на проблемах класової боротьби у пореформений період, ареною якої нерідко були якраз міста.

Проблеми питання динаміки міського населення та його національного складу в добу промислового капіталізму Російської імперії найбільш результативно досліджували в радянській історіографії С. Брук, В. Кабузан, А. Водарський, А. Рашін та інші вчені [5–7; 15; 103–104].

Внеском українських істориків в розробку вказаної проблематики стала праця С. Макарчука, присвячена дослідженню процесів етносоціального розвитку та національних відносин на західноукраїнських землях наприкінці XIX – початку XX ст. [69]. Найбільший інтерес для нашого дослідження викликає та частина його роботи, яка присвячена аналізу етносоціального та національного складу населення західної частини Волинської губернії, проведеного автором на основі залучення значного масиву документальних джерел.

Зіставити динаміку урбанізаційного процесу на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. з аналогічними явищами, що відбувалися в інших регіонах України, а також на інших територіях у складі царської Росії, дозволяє праця О. Мазурка, в якій, вважаємо, авторам вдалося об'єктивно розкрити роль міст, у тому числі Волині, у розширенні і зміцненні економічних зв'язків західноукраїнських земель із Наддніпрянською Україною та Росією в зазначений період [68].

Українські історики В. Ващенко та О. Компан присвятили свої роботи дослідженню проблематики міст України зокрема і царської Росії загалом у попередній добі до промислового капіталізму періодам історії (XVII ст. – перша половина XIX ст.), які послужили для нашого дослідження певним методологічним підґрунтям [9; 52].

У радянській історичній науці були збережені попередні традиції краєзнавчих досліджень із урбаністичної тематики Волині, окреме місце в яких відведено і висвітленню проблем розвитку міст епохи становлення ринкових відносин в Україні. При цьому джерельна база публікацій краєзнавчого характеру була суттєво доповнена новими архівними та опублікованими матеріалами. У численних історико-краєзнавчих, історико-архітектурних нарисах, путівниках пореформена доба в історії міст Волині оцінювалася двояко: з одного боку, автори відзначали позитивний вплив капіталістичного способу виробництва на суспільно-політичне життя міських поселень, а з другого – загострювали увагу на соціальних і класових суперечностях перехідної доби. Вкажемо насамперед на праці Г. Ваганова [8], М. Вельми [11], А. Гули [22], Л. Дещинського і П. Савчука [28], Я. Ілляшенка [39], Я. Ісаєвича і А. Мартинюка [40], Л. Коваленка [47], Б. Колоска [51], О. Михайлюка та І. Кічія [74], О. Молчанова, В. Попенка [87], Г. Равчука [101–102] П. Сміяна [114], Г. Чернихівського [124].

Заідеологізованість історично-краєзнавчих досліджень насамперед при висвітленні соціально-економічних аспектів життя міських поселень Волині у пореформену добу виразно простежується у фундаментальному 26-томному виданні «Історія міст і сіл Української РСР». Чотири томи цієї праці про Волинську, Житомирську, Ровенську і Тернопільську області мають пряме відношення до розроблюваної нами проблематики [41–44].

Відзначимо, що вчені української діаспори також підготували декілька оригінальних праць, серед яких можна назвати працю І. Левковича «Нарис історії Волинської землі (до 1914 р.)», ґрунтовне двотомне видання О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся (краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року)», історичний нарис П. Шумовського «Остріг» [63; 126; 122].

Займаючись проблемами урбаністики Волині XVIII ст., їх точку зору поділяє українська дослідниця О. Карліна [46]. На її думку, проблема міста, в якому зосереджені всі сфери життєдіяльності суспільства, вимагає вироблення загальних позицій щодо його осмислення як специфічного явища історичного процесу. Хоча подібні теоретичні положення стосовно пріоритетів у вивченні проблематики міста розділяють все більше сучасних українських науковців, спеціальні дослідження з історії міст Волині саме під таким кутом зору поки що відсутні.

Деяку інформацію про міське самоврядування міст Волинської та Подільської губерній можна зустріти в українській еміграційній літературі. Так, помітне місце серед авторів-краєзнавців Волині займає О. Цинкаловський. Проаналізувавши історичний шлях населених пунктів Волинської губернії, він серед іншого подав опис міст перед початком Першої світової війни. О. Цинкаловський навів перелік освітніх, культурних, адміністративних, промислових та інших установ, які діяли в той час у волинських містах. Проте безпосередніх вказівок на роботу громадського управління у його праці немає, до того ж, у переліку міст відсутній Житомир [122–123]. У цілому для еміграційної літератури не характерний глибокий аналіз різних сфер провінційного життя, зокрема діяльності органів міського громадського управління. Головною причиною цього була відірваність дослідників від архівно-джерельної бази.

Необхідно констатувати, що найбільшим досягненням сучасного етапу розглянутої нами історіографії, залишається ґрунтовне дисертаційне дослідження А. Гуменюка, присвячене містам Правобережної України в другій половині XIX ст. [23]. Розглядаючи в межах досліджуваного регіону України і міські поселення Волинської губернії, автор зосередив свою увагу насамперед на вивченні соціально-економічних, демографічних та етнічних аспектів розвитку міст. Це, на його думку, дозволило відтворити більш цілісну картину еволюції капіталістичних відносин в Україні.

Зростання зацікавленості до урбаністичної тематики України загалом і Волині зокрема другої половини XIX ст. засвідчили ряд наукових регіональних і всеукраїнських конференцій, які проводилися в Рівному (1993 р.), Житомирі (1994 р.), Новограді-Волинському (1995 р.), Донецьку (2001 р.), Коростені (2002 р.). Широке коло розглянутих на них питань охоплювало проблеми міського самоврядування, культурно-освітні аспекти розвитку міст, стан міського господарства, розвиток форм територіальної організації розселення тощо [1; 33; 36].

У переліку волинських міст найбільшу увагу сучасних краєзнавців-дослідників привертає Житомир. Адже саме в губернському центрі успішно були реалізовані перші комунальні проекти, найбільш активно розвивалося торгово-промислове і фінансове життя, апробувалися міські реформи. У серії книг «Історія підприємств Житомирщини», започаткованій нинішнім «Товариством дослідників Волині», цінну для нас інформацію містять праці П. Галаневича та Г. Мокрицького, присвячені історії окремих об'єктів міського господарства та сполучення Житомира [18; 75–76]. У роботі Г. Мокрицького, присвяченій історії містобудування Житомира, розглядаються деякі питання архітектурно-планувального розвитку губернського центру в другій половині XIX – на початку XX ст. [77]. Новизною позначені наукові пошуки В. Молчанова і В. Рижкова, пов'язані із дослідженням життєвого рівня населення Житомира на початку XX ст. [78; 105].

Заслужують на увагу публікації Л. Когана, М. Костиці і Р. Кондратюка, В. Кудя, у яких на основі архівних джерел аналізується стан міського господарства окремих міст Волинської губернії [49–50; 53; 55; 59]. Міста Волині, як торгівельно-промислові осередки, продовжував вивчати дослідник торгівлі в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. Б. Кругляк [56].

Як відомо, розташування у волинських містах значних військових гарнізонів у другій половині XIX – на початку XX ст. накладало свій відбиток на різні аспекти міського життя. Детально прослідкував вплив військової присутності на національний склад населення міст Волині кінця XIX ст. М. Манько [70].

В «Етюдах з історії Острога» українського історика М. Ковальського, присвячених різним аспектам минулого цього міста, привертає увагу нарис про становлення приватної освіти в Острозі на початку XX ст. [48].

Окремі проблеми культурно-освітнього, громадського і релігійного життя Волині в другій половині XIX – на початку XX ст., що насамперед акумулювалося в містах, вивчали М. Бармак, В. Бортніков, Ф. Ступак [2; 4; 118]. Становлення фінансово-кредитної мережі регіону у зазначений період, основні напрямки діяльності якої вивчала В. Венгерська, також було пов'язано передовсім із економічно розвинутими містами краю [12].

Праці окремих українських та зарубіжних істориків, присвячені вивченню національних відносин в Україні і на Волині зокрема в пореформену добу. Так, у монографії О. Іващенко та Ю. Поліщука «Євреї Волині: Кінець XVIII – початок XX ст.» на основі широкого кола опублікованих і архівних матеріалів висвітлюється господарська діяльність євреїв на території краю, їх культурне і громадське життя [38].

Для вирішення комплексу питань, пов'язаних із розвитком волинських міст у період становлення ринкових відносин, значну за обсягом та ґрунтовну за джерельною базою інформацію знаходимо в працях сучасних українських істориків М. Вельми, В. Венгерської, А. Гуменюка, К. Завальнюка, Б. Кругляка, В. Крутікова Т. Лазанської, присвячених розробці окремих проблем історії України другої половини XIX – початку XX ст. [11; 13–14; 24–25; 34; 58; 61–62]. Їх наукові пошуки в дослідженні формування торгово-промислової буржуазії на Україні, розвитку торгівлі, становлення кредитно-банківської системи на Правобережній Україні тощо дозволяють нам виробити власні підходи до розуміння ролі міст в даних процесах на Волині.

Не залишилися поза увагою і праці сучасних російських істориків, що продовжують активно вивчати соціально-економічні процеси, які відбувалися в царській Росії під впливом суспільно-політичних реформ 60–70-х рр. XIX ст. Певний інтерес для нашого дослідження мають роботи В. Нардової, присвячені впровадженню в життя міських реформ 1870 р. і 1892 р. [81–80], енциклопедичне видання «Міста Росії» за редакцією Г. Лаппо [21], праця з соціальної історії Російської імперії Б. Миронова [73] тощо.

У сучасний період, після здобуття Україною незалежності, перед істориками відкрилися широкі можливості для дослідження минулого. Якщо одні історичні аспекти вивчалися раніше, і тепер отримали нові, відмінні від радянських, трактування, то чимало інших лише в останні роки набули актуальності. До таких належить й проблема місцевого самоврядування, у тому числі діяльність органів міського громадського управління. У роки незалежності в Україні з'явилася низка робіт, присвячених діяльності муніципальних органів влади, в тому числі Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.

Зокрема, важливим є вивчення загальної системи міського самоуправління наприкінці XIX – на початку XX ст. в певних регіонах або містах. Так, роботу муніципальних органів у міських населених пунктах Волині досліджували Р. Кондратюк [53, с. 62], Г. Мельничук [72, с. 48–49], Н. Стрельбицька [116; с. 234–238; 117, с.64–71]. Вони розглянули адміністративно-правовий статус міст Волинської губернії, а також навели приклади діяльності дум та управ у різних сферах.

Наступну групу досліджень складають роботи, у яких розглядається господарська діяльність муніципальних органів. Вагома частина з них – це праці, у яких досліджено історію виникнення та розвитку міських комунальних підприємств. Зокрема, появу та роботу трамвайного транспорту аналізували А. Лисий та Г. Мокрицький [64; 77]. Останній, крім цього, звернув увагу на історію житомирського водогону [76]. Тему водопостачання, а також телефонного зв'язку, взято за предмет дослідження у статті П. Прищепи [100]. Історію електростанції Житомира розглянув П. Галаневич [18].

Ґрунтовне дослідження питань розвитку міст Волинської губернії у складі царської Росії в добу формування ринкових відносин здійснила О. Прищепи [91]. Зокрема, автор встановила, що на зростання міст активно впливали процеси реформ, впроваджувані царським урядом у всі сфери суспільного і економічного життя Російської імперії. Темпи урбанізації на Волині поступалися аналогічним процесам у інших регіонах підросійської України. Причини такого відставання О. Прищепи вбачає у впливі чинників, які сформувалися у попередні історичні періоди і підкреслює важливість одного з них, а саме наявність значної кількості приватновласницьких міст та містечок. Дослідниця розкриває суть соціально-економічних процесів пореформеної доби та їх роль у формуванні центрів ділового життя на Волині, з'ясовує характер змін в існуючій ієрархії міських поселень Волинської губернії і невідповідність переліку офіційних міст їх реальній кількості, яку поповнили містечка з економічними ознаками міст [88–99].

Певний інтерес викликає дослідження А. Седляра щодо соціально-економічної діяльності органів міського громадського управління Волинської та Подільської губерній. За результатами вивчення джерельної бази та літератури, автор розкриває основні напрямки роботи муніципальних органів, аналізує чинники, які позитивно або негативно впливали на неї, характеризує законодавство, яке регулювало права й обов'язки міського самоврядування у цей період. А. Седляр висвітлює вплив муніципальних органів на розвиток комунального господарства міст, їх

благоустрою, медичної сфери, розглядає напрямки соціальної допомоги органів міського громадського управління населенню [108–113].

Таким чином, в різні періоди увага істориків зосереджувалася на вивченні окремих аспектів історії міст Волині, які до того в кінці XIX – на початку XX ст. були публіцистичного та краєзнавчого характеру. До історіографічного доробку по даній проблематиці долучилися також зарубіжні українознавці. У радянській історіографії особлива увага була зосереджена на висвітленні питань соціально-економічної історії волинських міст.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнар. наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – 305 с. 2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль, 2007. – 512 с. 3. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль, 2016. – 392 с. 4. Бортніков В. . Органи державної влади та місцевого самоврядування на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2015. – 438 с. 5. Брук С. И. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в. – 1917 г.) / С. И. Брук, В. М. Кабузан // История СССР. – 1980. – № 3. – С. 74–93. 6. Брук С. И. Численность и расселение украинского этноса в XVIII – начале XX в. / С. И. Брук, В. М. Кабузан // Советская этнография. – 1981. – № 5. – С. 15–31. 7. Брук С. И. Этнический состав населения России (1719–1917 гг.) / С. И. Брук, В. М. Кабузан // Советская этнография. – 1980. – № 4. – С. 18–34. 8. Ваганов Г. П. Сарни. Краєзн. Нарис / Г. П. Ваганов. – Львів: Каменярь, 1979. – 73 с. 9. Ващенко В. П. Развитие капиталистической промышленности и торговли в городах юга Украины в дореформенный период: конец XVIII в. – 1861 г.: автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. П. Ващенко. – Одесса, 1972. – 31 с. 10. Велихов Л. А. Основы городского хозяйства. Общее учение о городе, его управлении, финансах и методах хозяйства / Л. А. Велихов. – М.: Наука, 1996. – 480 с. 11. Вельма М. Г. Ковель: Путівник / М. Г. Вельма. – Львів: Каменярь, 1990. – 70 с. 12. Венгерська В. О. Основні напрямки діяльності фінансово-кредитної мережі на Волині (кінець XIX – початок XX ст.) / В. О. Венгерська // Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. наук.-краєзн. конф. – Новоград-Волинський, 1995. – С. 77–78. 13. Венгерська В. О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. / В. О. Венгерська. – К., 1997. – 41 с. 14. Венгерська В. О. Формування кредитно-банківської системи на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. О. Венгерська. – К., 1997. – 43 с. 15. Водарский А. Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX вв.) / А. Е. Водарский. – М.: Просвещение, 1973. – 158 с. 16. Вологодцев И. К. Особенности развития городов Украины / И. К. Вологодцев, И. И. Каплунов. – Харьков, 1930. – Вып. 2. – 205 с. 17. Вологодцев И. П. Коммунальное хозяйство в містах України / И. П. Вологодцев. – Харків: Господарство України, 1930. – 68 с. 18. Галаневич П. Є. Сто років Житомирським електричним станціям і мережам / П. Є. Галаневич. – Житомир: Журфонд, 1996. – 96 с. – (Серія: історія підприємств Житомирщини ; вип. 4). 19. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки / И. Ф. Гиндин. – М.: Госфиниздат, 1948. – 454 с. 20. Голобуцький В. С. Економічна історія Української РСР / В. С. Голобуцький. – К., 1970. – 297 с. 21. Города России. Энциклопедия / Гл. ред. Г. М. Лаппо. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1994. – 559 с. 22. Гула А. Шепетівка: Іст.-краєзн. нарис / А. Гула. – Львів: Каменярь, 1973. – 80 с. 23. Гуменюк А. О. Міста Правобережної України в другій половині XIX ст.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 «всесвітня історія» / А. О. Гуменюк / АН України. Ін-т історії України. – К., 1992. – 240 с. 24. Гуменюк А. О. Розвиток торгівлі в містах Правобережної України у 80–90-х рр. XIX ст. / А. О. Гуменюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагог. ун-ту. Іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4 (6). – С. 175–180. 25. Гуменюк А. О. Соціальна і національна структура міського населення Правобережної України (др. пол. XIX ст.) / А. О. Гуменюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 77–85. 26. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К.: Наук. думка, 1968. – 188 с. 27. Дерев'янкін Т. І. Промисловий переворот на Україні / Т. І. Дерев'янкін. – К.: Наук. думка, 1975. – 277 с. 28. Дещинський Л. Дубно. Краєзн. нарис / Л. Дещинський, П. Савчук. – Львів, 1973. – 48 с. 29. Дихтяр Г. А. Внутренняя торговля в дореволюционной России / Г. А. Дихтяр. – М.: Изд-во Акад. наук СССР. – 236 с. 30. Доценко А. Г. Географічні особливості процесів урбанізації на Україні (XIX–XX ст.) / А. Г. Доценко // Укр. іст.-геогр. зб. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 46–69. 31. Дякин В. С. Выбор пути экономического развития России (конец XIX – начало XX в.) / В. С. Дякин // Реформы или революция? Россия 1861–1917. Материалы междунар. коллоквиума историков. – СПб.: Наука, 1992. – С. 188–198. 32. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с. 33. Житомир в історії Волині і України. Тези Всеукр. наук. конф. – Житомир: ЖО СЖУ, 1994. – 295 с. 34. Завальнюк К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. / К. В. Завальнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 43–56. 35. Зайончковский П. А. Российское самодержавие в конце 19 столетия (политическая реакция 80-х – начала 90-х годов) / П. А. Зайончковский. – М.: Мысль, 1970. – 444 с. 36. Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. наук.- краєзн. конф. – Новоград-Волинський, 1995. – 272 с. 37. Иванов Л. М. О сословно-классовой структуре городов капиталистической России / Л. М. Иванов // Проблемы социально-экономической истории России. Сб. ст. – М.: Наука, 1971. – С. 312–348. 38. Іващенко О. М. Євреї Волині: Кінець XVIII – початок XX століття / О. М. Іващенко, Ю. С. Поліщук. – Житомир: Волинь, 1998. – 192 с. 39. Ілляшенко Я. Луцьк. Іст.-

краєзн. нарис / Я. Ілляшенко. – Львів: Каменяр, 1974. – 64 с. 40. Ісаєвич Я. Д. Володимир-Волинський: Іст.-краєзн. нарис / Я. Д. Ісаєвич, А. І. Мартинюк. – Л.: Каменяр, 1983. – 70 с. 41. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / [гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол. редколегії) та ін.]. / Житомирська область / [ред. кол. тому: Чорнобривцева О. С. (гол. ред. кол.) та ін.]. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. – 726 с., з іл. і карт. ; 10 л. іл. 42. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / [гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол. редколегії) та ін.]. / Волинська область / [ред. кол. тому: Клімаш І. С. (гол. ред. кол.) та ін.]. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. – 746 с. 43. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / [гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол. редколегії) та ін.]. / Тернопільська область / [ред. кол. тому: Нечай С. П. (гол. ред. кол.) та ін.]. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. – 640 с. 44. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / [гол. ред. кол.: Тронько П. Т. (гол. редколегії) та ін.] / Ровенська область / [ред. кол. тому: Мяловицький А. В. (гол. ред. кол.) та ін.]. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. – 655 с., з іл., карт. ; 12 л. іл. 45. Історія робітничого класу Української РСР / Під ред. Ф. Є. Лося, І. О. Гуржія, Й. Т. Щербини, О. І. Лугової. – К.: Наук. думка, 1967. – Т. 1. – 566 с. 46. Карліна О. Місто як явище історичного процесу: деякі аспекти дослідження / О. Карліна // Наук. вісник Волинського держав. ун-ту. Історія. – 1997. – № 3. – С. 72–76. 47. Коваленко Л. А. Житомир (Іст. нарис) / Л. А. Коваленко. – Житомир: Житомир. обл. газ. вид-во, 1951. – 47 с. 48. Ковальський М. П. Етюди з історії Острога: Нариси / М. П. Ковальський. – Острого: Острозька Академія, 1998. – 288 с. 49. Коган Л. Г. Из истории градостроительства Новограда-Волинского / Л. Г. Коган // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: Зб. наук. Праць. – Житомир: Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 301–310. 50. Коган Л. Г. На рубежі століть (Новоград-Волинський в конці XIX – началі XX ст. / Л. Г. Коган // Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. наук.-краєзн. конф. – Новоград-Волинський, 1995. – С. 20–21. 51. Колосок Б. В. Луцьк. Історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок, П. П. Мах, Л. П. Санжаров. – К.: Будівельник, 1972. – 58 с. 52. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / О. С. Компан. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 368 с. 53. Кондратюк Р. Ю. Історія міського самоуправління м. Житомира (15–20 ст.) / Р. Ю. Кондратюк // Велика Волинь: минуле і сучасне: тези міжнародної краєзнавчої конференції (Житомир, 9–11 вересня 1993 р.) / [ред. кол. М. Ю. Костиця (гол.) та ін.]. – Житомир: б. в., 1993. – С. 61–62. 54. Корелин А. П. Дворянство в пореформенній Росії: 1861–1904 / А. П. Корелин. – М.: Наука. – 303 с. 55. Костиця М., Кондратюк Р. Місто Старокосятинів у кінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами газети «Волинь») / М. Костиця, Р. Кондратюк // Старокосятинів і край у просторі часу. Матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. «Велика Волинь». – Хмельницький-Старокосятинів-Самчики, 1997. – С. 75–77. 56. Кругряк Б. Міста Волині – як торговельно-промислові осередки / Б. Кругряк // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнар. наук.-практ. конф. – Рівне, 1993. – С. 114–116. 57. Крупний город: проблеми и тенденции развития. – Ленинград: Наука, 1988. – 167 с. 58. Крутіков В. В. Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905–1907 рр. / В. В. Крутіков // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 57–66. 59. Кудь В. О. Міста Волині на рубежі XIX–XX століть / В. О. Кудь // Науковий вісник Волинського державного університету. – Луцьк, 1996. – Вип. 3. – Серія: Історія. – Вип. 1. – С. 87–89. 60. Лаверычев В. Я. Крупная буржуазия в пореформенной России 1961–1900 / В. Я. Лаверычев. – М.: Мысль, 1974. – 252 с. 61. Лазанська Т. І. Соціальне походження промислової буржуазії в XIX ст / Т. І. Лазанська // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 65–73. 62. Лазанська Т. І. Торговельні дома України на рубежі двох століть (1892–1914 рр.) / Т. І. Лазанська // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II. – С. 24–41. 63. Левкович І. Нарис історії волинської землі (до 1914 р.) / І. Левкович. – Вінніпег, 1953. – 109 с. 64. Лисий А. К. З історії одного будинку / А. К. Лисий // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тези міжнародної науково-практичної конференції (7–9 квітня 1993 р., Рівне). – Рівне: б. в., 1993. – С. 143–145. 65. Лось Ф. Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX века и в начале XX ст. / Ф. Е. Лось. – К.: Госполитиздат, 1955. – 332 с. 66. Лугова О. І. Міські промислові осередки на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / О. І. Лугова // Укр. історико-географічний збірник. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 182–197. 67. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. Капитализм / П. И. Лященко. – М.: Госуд. изд-во полит. литературы. – М., 1956. – Т. 2. – 728 с. 68. Мазурок О. С. Города западно-украинских земель эпохи империализма / О. С. Мазурок. – Львов: Свит, 1990. – 153 с. 69. Макачук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западно-украинских землях в период империализма / С. А. Макачук. – Львов: Вища шк., 1983. – 254 с. 70. Манько М. П. Національний склад населення міст Волині кінця XIX ст. із врахуванням «військово-гарнізонного фактора» / М. П. Манько // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир: Волинь, 1998. – Т. 18. – С. 29–30. 71. Мельник Л. Г. Формування робітничого класу на Україні. Транспортний пролетаріат у 60–90-х роках XIX ст. / Л. Г. Мельник. – К.: Вища шк., 1988. – 100 с. 72. Мельничук Г. І. Дубнівське міське спрощене громадське управління та його діяльність / Г. І. Мельничук // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тези міжнародної науково-практичної конференції (7–9 квітня 1993 р., Рівне). – Рівне: б. в., 1993. – С. 48–50. 73. Миронов Б. Н. Русский город в 1740–1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие / Б. Н. Миронов. – Ленинград: Наука, 1990. – 272 с. 74. Михайлюк О. Г. Історія Луцька / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Львів: Світ, 1991. – 192 с.: іл. 75. Мокрицький Г. Історія зв'язку на Житомирщині: факти, події, постаті. До 100-річчя винаходу радіо / Г. Мокрицький. – Житомир: Журфонд,

1995. – 27 с. 76. Мокрицький Г. П. Водопровід Житомира: 100 років історії: [історико-краєзнавчий ілюстративний нарис] / Г. П. Мокрицький. – Житомир: Волинь, 1999. – 96 с. – (Історія підприємств Житомирщини ; вип. 9). 77. Мокрицький Г. П. Житомирське трамвайно-тролейбусне управління: 100 років трамвайного руху: [історико-краєзнавчий ілюстративний нарис] / Г. П. Мокрицький. – Житомир: Волинь, 1999. – 144 с. 78. Молчанов В. Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914) / В. Б. Молчанов. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 318 с. 79. Нардова В. А. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х годов 19 в. Правительственная политика / В. А. Нардова. – Л.: Наука, 1984. – 260 с. 80. Нардова В. А. Органы городского самоуправления в системе самодержавного аппарата власти в конце XIX – начале XX в. / В. А. Нардова // Реформы или революция? Россия 1861–1917. Материалы междунар. коллоквиума историков. – СПб.: Наука, 1992. – С. 55–56. 81. Нардова В. А. Первые выборы в городские думы по избирательному закону 1892 г. / В. А. Нардова // Проблемы социально-экономической истории России. – СПб.: Наука, 1991. – С. 225–234. 82. Нестеренко А. А. Закономерности социально-экономического развития города и деревни / А. А. Нестеренко. – К., 1975. – 310 с. 83. Нестеренко О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К., 1952. – 177 с. 84. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині: Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. Н. Оксенюк. – Л.: Вид-во ун-ту, 1970. – 276 с. 85. Перцик Е. Н. География городов (геоурбанистика) / Е. Н. Перцик. – М.: Высшая шк., 1991. – 317 с. 86. Пітюренко Ю. І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР / Ю. І. Пітюренко. – К.: Наук. думка, 1972. – 186 с. 87. Попенко В. П. Дубровиця. Пугівник / В. П. Попенко. – Львів: Каменяр, 1986. – 40 с. 88. Прищепа О. П. Міста Волині другої половини XIX – початку XX ст. в доробку радянських науковців (до історіографії питання) / О. П. Прищепа // Історія міст і сіл Великої Волині. Наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир: ПП Косенко М. Г., 2002. – Т. 25. – Ч. 1. – С. 163–168. 89. Прищепа О. Вулицями старого міста. Топонімічні дослідження з історії Рівного / О. Прищепа. – Рівне, 1997. – 154 с. 90. Прищепа О. П. З історії діяльності міського самоуправління Рівного кінця 18 – початку 20 ст. / О. П. Прищепа // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність): тези міжнародної науково-практичної конференції (7–9 квітня 1993 р., Рівне). – Рівне: б. в. 1993. – С. 46–47. 91. Прищепа О. П. Міста Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прищепа Олена Петрівна. – Рівне, 2003. – 228 с. 92. Прищепа О. П. Міська реформа 1892 р. та її запровадження на Волині / О. П. Прищепа // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. / [голова ред. кол. О. П. Реєнт]. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 2. – С. 142–148. 93. Прищепа О. П. Протипожежне забезпечення губерньського Житомира та повітових міст Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.: порівняльний аспект / О. П. Прищепа // Житомиру–1120 (884–2004) / [гол. ред. М. Ю. Костиця]. – Житомир: Косенко, 2004. – С. 76–79. – (Науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 31). 94. Прищепа О. П. Старокостянтинів в урбанізаційному процесі на Волині у XIX – на початку XX ст. / О. П. Прищепа // Кобудь-Костянтинів-Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура / [редактор О.І. Журко]. – Старокостянтинів: б. в., 2006. – С. 77–80. – (Науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині ; вип. 34). 95. Прищепа О. Топонімічні дослідження з історії Рівного / О. Прищепа // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наук. іст.-краєзн. міжнар. конф. 20–23 січня 1998 року. – Луцьк, 1998. – С. 27–28. 96. Прищепа О. П. Вибірчий закон, згідно з міським положенням 1870 р. та його реалізація на Волині / О. П. Прищепа // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – Вип. II. – С. 136–142. 97. Прищепа О. П. Демографічні зміни в урбанізаційному процесі на Волині (II пол. XIX ст. – початок XX ст.) / О. П. Прищепа // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (36. ст.). – К.: Рідний край, 1999. – Вип. 7. – С. 68–72. 98. Прищепа О. П. Деякі аспекти демографічних змін та соціально-економічного розвитку міст поліського регіону Волинської губернії в др. пол. XIX – на поч. XX ст. / О. П. Прищепа // Житомирщина на зламі тисячоліть. Наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир: М.А.К, 2000. – Т. 21. – С. 138–140. 99. Прищепа О.П. Міська реформа 1892 р. та її запровадження на Волині / О. П. Прищепа // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – Вип. II. – С. 142–148. 100. Прищепа О. П. Водопостачання та нові види зв'язку у міському господарстві Волині в другій половині XIX – на початку XX століття / О. П. Прищепа // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 319–328. 101. Равчук Г. Острого і його околиці / Г. Равчук. – Львів, 1960. – 116 с. 102. Равчук Г. Р., Ткач І. О. Острого. Краєзн. нарис / Г. Р. Равчук, О. І. Ткач. – Львів: Каменяр, 1987. – 47 с. 103. Рашин А. Г. Динамика численности и процессы формирования городского населения России в XIX – начале XX вв. / А. Г. Рашин // Ист. записки. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1950. – Вып. 34. – С. 32–85. 104. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811–1913 гг.). Статист. очерки / А. Г. Рашин. – М.: Госстатиздат, 1956. – 352 с. 105. Рижков В. Д. До питання про рівень життя житомирців наприкінці XIX ст. / В. Д. Рижков // Звягель древній і вічно молодий. Тези Всеукр. наук.-краєзн. конф. – Новоград-Волинський, 1995. – С. 75–77. 106. Рынзюнский П. Г. Городское гражданство дореволюционной России / П. Г. Рынзюнский. – М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1958. – 557 с. 107. Рынзюнский П. Г. Основные факторы городского образования в России второй половины XVIII ст. / П. Г. Рынзюнский // Русский город (ист.-методол. сб.). – М.: Изд-во Московского ун-та, 1976. – С. 105–127. 108. Седляр А. В. Соціально-економічна діяльність органів міського самоврядування на Волині та Поділлі

(1892 – 1918 pp.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Седляр А. В. – Київ, 2009. – 228 с. 109. Седляр А. В. Господарська діяльність органів самоврядування міст Волині та Поділля напередодні Першої світової війни / А. В. Седляр // Часопис української історії. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 80–86. 110. Седляр А. В. Діяльність органів міського самоврядування Волині та Поділля щодо розвитку комунальних підприємств (кінець XIX – початок XX ст.) / А. В. Седляр // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. – Т. XVIII. – С. 397–406. 111. Седляр А. В. Заходи органів міського громадського управління Волині та Поділля у сфері пожежної охорони наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. В. Седляр // Часопис української історії / [за ред. доктора історичних наук, професора Коцура А. П.], – К., 2007. – Вип. 8. – С. 44–49. 112. Седляр А. В. Прибутково-видаткова система діяльності органів міського громадського управління на Волині та Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. В. Седляр // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / [голов. ред. М. Ю. Костиця]. – У 2-х тт. – Т. 1. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 245–247. – (Наук. зб. «Велика Волинь»; вип. 35). 113. Седляр А. В. Соціально-економічна діяльність органів міського самоврядування Волинської та Подільської губерній (1892 – 1918 pp.): істориографічні аспекти проблеми / А. В. Седляр, Д. Ф. Розовик // Культура народів Причорномор'я / [гл. ред. Ю. А. Катунин]. – Симферополь, 2008. – № 136. – С. 74–79. 114. Сміян П. К. Ковель / П. К. Сміян. – Львів: Каменяр, 1968. – 44 с. 115. Соловьева А. М. Промышленная революция в России в XIX в. / А. М. Соловьева. – М.: Наука, 1990. – 269 с. 116. Стрельбицька Н. І. Діяльність органів міського самоврядування Правобережної України по соціальному захисті інтересів населення (остання чверть XIX – початок XX ст.) / Н. І. Стрельбицька // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля / [відп. ред. проф. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2005. – Т. 1. – С. 295–308. 117. Стрельбицька Н. І. Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Житомира в XV–XIX ст. / Н. І. Стрельбицька // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність / [голов. ред. М. Ю. Костиця]. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 231–239. – (Науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 35, т. 1). 118. Ступак Ф. Я. Діяльність органів міського самоврядування в Житомирі у галузі суспільної опіки / Ф. Я. Ступак // Історія міст і сіл Великої Волині / [голов. ред. М. Ю. Костиця]. – Житомир: ППМ Г. Косенко, 2002. – С. 324–329. – (Науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині; вип. 25, ч. 1. 119. Тарновский К. Н. Социально-экономическая история России, нач. XX в.: советская историография середины 50-х – 60-х годов / К. Н. Тарновский. – М.: Наука, 1990. – 290 с. 120. Хорев Б. С. Городские поселения (Проблемы роста и их изучения). Очерки географии расселения / Б. С. Хорев. – М.: Мысль, 1968. – 255 с. 121. Хорев Б. С. Проблемы городов (урбанизация и единая система расселения в СССР) / Б. С. Хорев. – М.: Мысль, 1975. – 354 с. 122. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: [краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.] / О. Цинкаловський. – Вінніпег: Волинь, 1984. – Т. 1. – 600 с.: іл. – (Інститут дослідів Волині; ч. 52). 123. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: [краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.] / Цинкаловський О. – Вінніпег: Волинь, 1986. – Т. 2. – 578 с.: іл. – (Інститут дослідів Волині; ч. 55). 124. Чернихівський Г. І. Кременеччина від давнини до сучасності / Г. І. Чернихівський. – Кременець: Папірус, 1999. – 320 с. 125. Шепелев Л. Е. Акционерные компании в России / Л. Е. Шепелев. – Ленинград: Наука, 1973. – 347 с. 126. Шумовский П. Остріг. Іст. нарис / П. Шумовский. – Маргет – Англія – Вінніпег – Канада, 1964. – 128 с. 127. Яцунский В. К. Социально-экономическая история России XVIII–XIX вв. / В. К. Яцунский. – М.: Наука, 1973. – 301 с.

Надежда Шкильнюк

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ГОРОДОВ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ В XX В.

В статье исследуется историографический доработок историков новейшего времени в исследование волыньских городов царской России, отмечается, что в советской историографии особое внимание было сосредоточено на освещении вопросов социально-экономической истории волыньских городов.

Ключевые слова: Российская империя, Волынская губерния, историография, город, урбанистика.

Nadia Shkilnuk

HISTORIOGRAPHY PERSPECTIVE CITIES OF VOLYN PROVINCE IN THE TWENTIETH CENTURY

The article examines the historiographical achievements of recent times historians to study Volyn cities Tsarist times, says that in Soviet historiography, special attention was focused on the coverage of social and economic history of Volyn cities.

Key words: Russian empire, Volyn province, historians, city, Urban Studies.